שרידים מתקופת הברונזה התיכונה 2 בח׳רבת עדאסה

צבי גרינהוט וזובייר עדוי

ח׳רבת עדאסה נמצאת כ־8 ק״מ מצפון לעיר העתיקה של ירושלים וכ־2 ק״מ ממזרח לביר נבלא, בקרבת דרך בית חורון (נ״צ רי״ח 220/639, רי״י 170/139; איור 1). היא משתרעת על המדרון הדרומי־המזרחי של גבעה גבוהה שכיפתה מתנשאת לגובה 794 מ׳ מעל פני הים. ח׳רבת עדאסה נזכרת אצל גרן

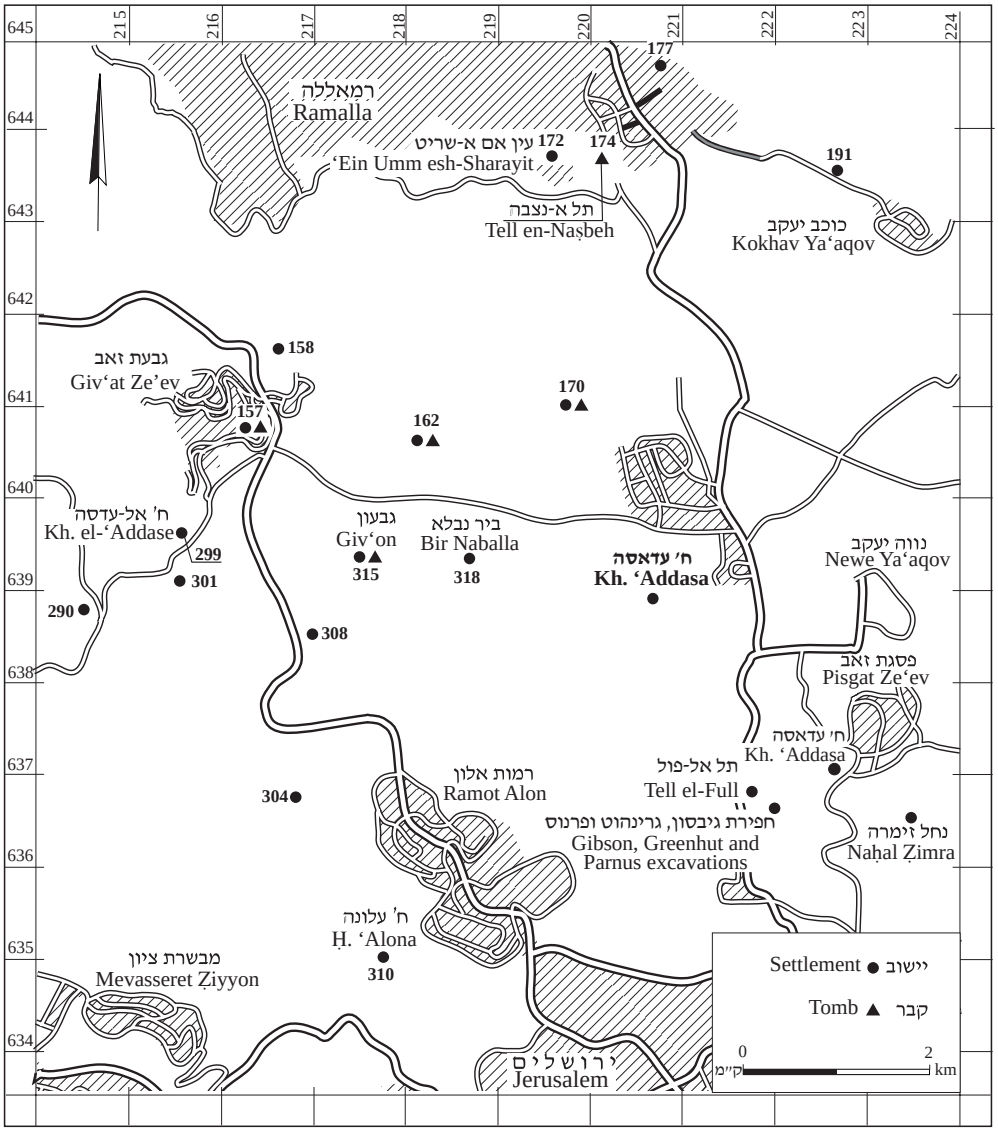

איור 1. מפת איתור (המספרים מציינים את אתרי הסקר, ר׳ מגן ופינקלשטיין תשנ״ג).

(תשמ״ג:3–4); הוא עבר למרגלותיה בשנת 1863 בתיורו את ארץ ישראל. החורבה נסקרה גם במהלך הסקר הבריטי של ארץ ישראל בשנת 1882 (Conder and Kitchener 1883:105–106). בסקר זוהו במדרון הדרומי של הגבעה מחצבה ובית קברות. בראש הגבעה נתגלו מערות שהגישה אליהן הייתה באמצעות פיר חצוב, ובצדה המערבי, סמוך לפסגה, נתגלה מתקן לניקוז מי גשמים. בסקר זוהו בורות מים רבים; אחד מהם, סמוך לפסגה, גדול ולו תעלה חצובה מקורה בלוחות אבן. כן נתגלו שרידי שני מאגרים (בריכות?), שרידי מבנה או מגדל בראש הגבעה, יסודות קירות וערמות אבנים פזורות, חלקי עמודים עשויים אבן גיר ורודה ואפורה, אבנים מסותתות היטב, כמה גתות וחלק מרצפת פסיפס. הסוקרים ציינו שבאזור ח׳רבת עדאסה אין מעיינות, וכי המעיין הקרוב נמצא באל־ג׳יב (גבעון), כ־3 ק״מ ממערב לאתר.

האתר נסקר גם בסקר החירום בחבל בנימין ובהר אפרים; במהלכו נתגלו שרידי מבנים פזורים על שטח רחב, ובהם מבנה הרוס בחלקו שהיה בפסגת הגבעה. כן תועדו תעלת מים וחלק מרצפת פסיפס, ויש להניח שהן אלו שנתגלו בסקר הבריטי. בסקר זה נלקטו חרסים מהתקופות ההלניסטית, הביזנטית והאסלאמית הקדומה (קלאי תשל״ב:184, אתר 129). האתר נסקר גם בסקר ירושלים, שבו סיכמו הסוקרים את תוצאות הסקרים הקודמים, והם מציינים את שרידי היישוב ומדרגות העיבוד במורדות הדרומיים־המזרחיים של הגבעה. החרסים שהם ליקטו תוארכו לתקופות ההרודיאנית, הרומית והביזנטית (קלונר תשס״ב:13, אתר [102] 4). גם כיום ניתן להבחין בשרידים רבים במדרון הדרומי של הגבעה: טרסות חקלאיות, חציבות, מערות קבורה וחללים תת־קרקעיים רבים. בפסגת הגבעה מרוכזים שרידי מבנים, גלי אבנים המכסים קירות בנויים אבני גזית ובורות מים (תועדו במהלך סיור של המחברים באתר בתאריך 25.7.07).

החפירה

בעקבות פגיעה במדרון הדרומי של הגבעה, כ־400 מ׳ מדרום־מזרח לפסגתה (נ״צ רי״ח 220650/638945, רי״י 170650/138945), נערכה באתר חפירת הצלה.[1] שטח החפירה מלבני (4 × 10 מ׳) והוא משתרע על שתי מדרגות סלע.

במדרגה העליונה (תוכנית 1) נתגלה ריצוף של אבני שדה, לא־רגולריות, מעובדות ומוחלקות היטב, שהושתת על מילוי עפר (L106; 2 × 2 מ׳). הריצוף משופע ממזרח למערב. נראה שגוש הסלע שעליו הונח הריצוף צנח באחת מהמפלס המקורי, הגבוה יותר, סדק את הריצוף במרכז ויצר שיפוע;

איור 2. גוש הסלע הנפול ועליו הריצוף.

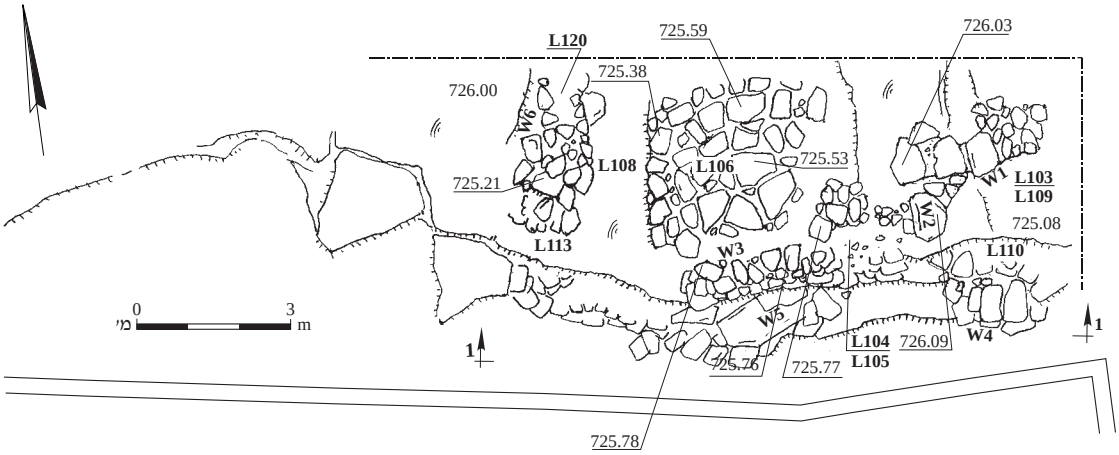

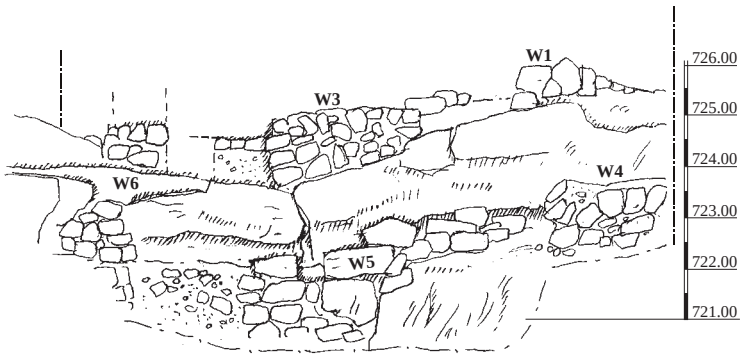

1-1

תוכנית 1. תוכנית וחתך.

שני צדיו הקיצוניים נותרו במקומם (איור 2). תופעה זו התרחשה כנראה בעת פעילות טקטונית, זמן מה לאחר ייסוד היישוב. בחלקה המזרחי של המדרגה נתגלו שני קטעי קירות (W1, W2), הניגשים זה לזה ויוצרים פינה, וקטע קיר שלישי (W3) נתגלה בחלקה הדרומי ונועד לתמוך בריצוף. ממערב לריצוף, במרחק 0.7 מ׳ ממנו, נתגלה מצבור אבנים (L120; 1 × 2 מ׳) שמהותו אינה ברורה; אפשר שהיה חלק מהריצוף המקורי לפני צניחת גוש הסלע.

בעת פירוק אבני הריצוף והמילוי שמתחתן (L115; תוכנית 2), נחשפו שלושה ספלולים חצובים בסלע, צמודים זה לזה (L118, L117, L116; 0.1–0.3 מ׳ קוטר, 0.2–0.3 מ׳ עומק; איור 3). ספלול רביעי (L121; 0.4 מ׳ אורך, 0.3 מ׳ רוחב, 0.1 מ׳ עומק), סגלגל עם סדק טבעי, נתגלה מחוץ לשטח החפירה, 5.5 מ׳ ממערב להם. ספלולים אלו מעידים על קיומם של שני שלבי בנייה במדרגה זו. מכיוון שהקרמיקה שנתגלתה באתר היא מתקופת הב״ת 2, יש להניח ששני השלבים מתקופה זו; עם זאת, אין לשלול את האפשרות שהספלולים קדומים יותר.

במדרגה התחתונה נתגלו שרידי שלושה קירות (W4, W5, W6; תוכנית 1) שניזוקו מפעולות הפיתוח. קיר 5 (3.5 מ׳ אורך השתמרות, 0.9 מ׳ רוחב) בנוי אבני שדה מסיביות וכיוונו צפון־מזרח–דרום־מערב. חלקו הדרומי־המערבי לא נשתמר, ואילו חלקו הצפוני־המזרחי נמצא בתוך חלל טבעי בסלע ונועד כנראה לתמוך במדרגת הסלע העליונה. קיר 6, בחלקה המערבי של המדרגה (0.5 מ׳ אורך השתמרות, 0.8 מ׳ רוחב), נבנה בציר צפון־מזרח–דרום־מערב. אפשר שקיר זה יצר פינה עם W5 ובמקום היה מרחב בנוי שלא היה אפשר להגדירו. קיר 4 נבנה בקצה המזרחי של המדרגה (1 מ׳ אורך השתמרות, 1.1 מ׳ רוחב), צמוד למצוק הסלע המעוגל שמאחוריו בציר מזרח–מערב.

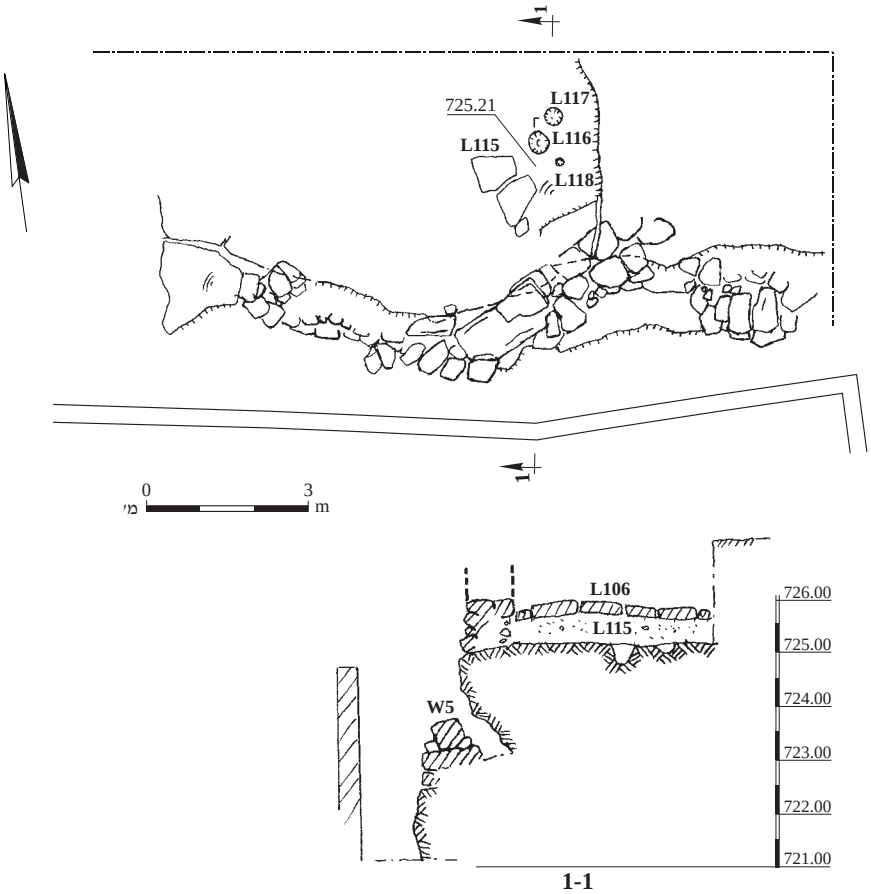

תוכנית 2. תוכנית וחתך.

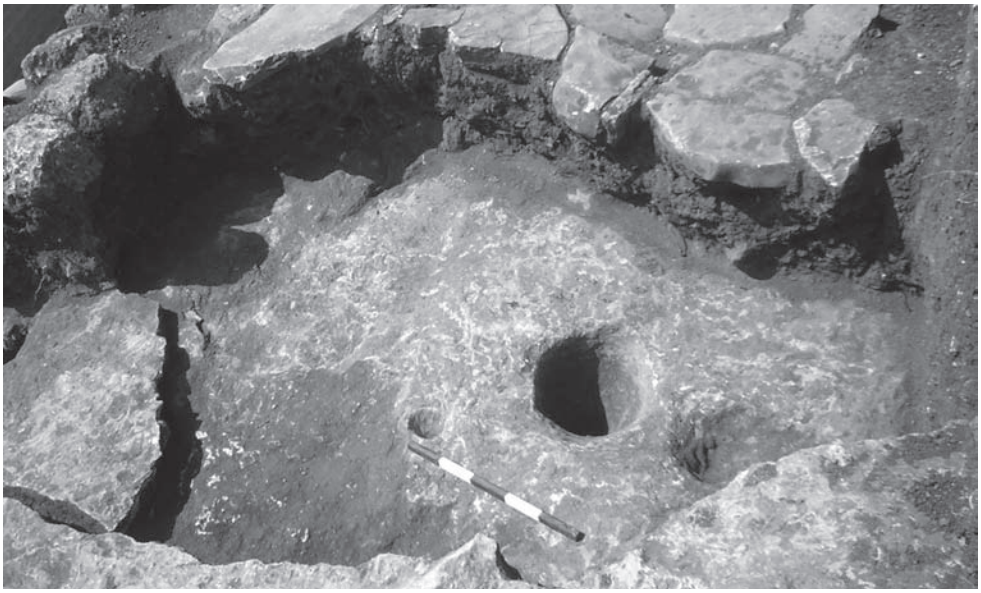

איור 3. שלושה ספלולים חצובים בסלע מתחת לריצוף.

הממצא

כלי החרס

במכלול כלי החרס קערות, קדרות, נר, סירי בישול ובעיקר קנקנים. זהו מכלול אופייני ליישוב כפרי באזור ההר המרכזי, הנעדר כלי יבוא או כלים עדינים כגון פכים ופכיות שנמצאים בדרך כלל במכלולי קבורה. הקבלות לכלים מאתרים אחרים מפורטות בטבלות לאיורים.

קערות (איור 4:1–12).— לקערה מס׳ 1 דופן מעוגלת ושפה פשוטה; ידית צמודה אליה. קערות דומות נמצאו בבית הקברות בגבעון. לקערה מס׳ 2 דופן מעוגלת ושפת קרדום. בתל בטש נתגלתה קערה דומה שבצדה החיצון, מתחת לשפה, קו אופקי שמעליו יש קווקווים. קערות עגולות ומזוות בעלות שפה דומה נמצאו גם בבית שאן, בשכבות המתוארכות לחלקה המאוחר של תקופת הברונזה התיכונה. קערה מס׳ 3 רדודה ושטוחה. נתגלתה רק קערה אחת מטיפוס זה, והיא שייכת לטיפוס הקערות ששפתן נוטה פנימה. מרבית הווריאנטים של טיפוס קערות זה הם מתקופת הב״ת 2–3 (Cole 1984:41–46).

קערות מס׳ 4–6 מעוגלות, קטנות, ושפתן פשוטה, מעוגלת. קערות דומות נמצאו בשכבות המתוארכות לתקופת הב״ת 2–3 (Cole 1984:60, Pl. 19:d–e; Pritchard 1963: Figs. 21:37–38; 43:1). קערה מס׳ 7 גדולה, עמוקה, בעלת דופן מזווה קמעה ושפה נוטה חוצה. קערות מטיפוס זה נכללו אצל טפנל (Tufnell et al. 1958:179) ב־Class C, והן החלו להופיע בתקופת הב״ת 2א׳.

קערות מס׳ 8–10 קטנות עד בינוניות בגודלן. הן סגורות, ולהן שפה פשוטה שמתחת לה זיווי מעוגל או חד. לקערה מס׳ 8 צורת כדור. בח׳רבת עדאסה לא נשתמר בסיסן של הקערות, אולם אופייני להן בסיס דסקוס שטוח (Gonen 2001:80) או בסיס טבעת מוגבה (Gonen 2001: Fig. 31:1). ראשיתן של קערות מהטיפוס של קערה מס׳ 8 בתקופת הב״ת 2א׳, והן נפוצות בתקופת הב״ת 2ב׳ (Cole 1984:51). בתקופת הב״ת 2א׳ קערות אלו הן קטנות ולרוב מחופות אדום וממורקות (אפשטיין תשל״ד: איור 18:3; זינגר־אביץ ולוי תשנ״ג: לוח 2:1–3; Loud 1948: Pls. 14:34; 15:2; 19:3; Tufnell et al. 1958: Pl. 69:550). בח׳רבת עדאסה לא נתגלו כלל קערות מסוג זה מחופות אדום. לדעת מולינס (Mullins 2002:193) הקערה המזווה, הסגורה, נפוצה בתקופת הברונזה התיכונה ונדירה במאוחרת.

מקערה מס׳ 11 נשתמר חלקה העליון; אפשר שהיא נמנית עם טיפוס הקערות בעלות הצוואר הגבוה. קערות מטיפוס זה, ללא חיפוי, מירוק או עיטור, אופייניות לשכבות XVIII–XIX מתקופת הב״ת 2 בשכם ואפשר שהופיעו קודם. קערה מס׳ 12 מניאטורית, ודומה בצורתה לקערה גדולה מעט יותר שנתגלתה בגבעון.

קדרה (איור 4:13).— לקדרה שפה בעלת חתך מרובע וחריץ מתחתיה.

נר (איור 4:14).— מהנר נשתמר בסיס מעוגל, רחב, שאופייני לנרות מתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת (Mullins 2002:273).

בסיס (איור 4:15).— בסיס הטבעת שייך לקערה או לפך.

סירי בישול (איור 4:16–19).— סירים מס׳ 16, 17 מזווים, ולהם צוואר קצר ושפה שחתכה משולש. הם נתגלו במנחת בירושלים במכלולים של תקופת הב״ת 2. בשכם הם הופיעו בתקופת הב״ת 3, ובאזור ההר בכלל, בשלב מאוחר בתקופת הב״ת 2 (Cole 1984:65–67, Fig. 17). מולינס (Mullins 2002:223, No. 29, Pl. 52:2–15) הגדירם ״סירי בישול מזווים״ וחילקם לטיפוסים. בבית שאן הם נמצאו בשכבות מחלקה המאוחר של תקופת הב״ת 2.

מסירים מס׳ 18, 19 נשתמר חלק קטן מאוד מהדופן הישרה. מס׳ 18 עשוי ביד ומעוטר בעיטור פלסטי דמוי חבל, ואילו מס׳ 19 עשוי באובניים ומעוטר בדגם אדרה חרות. האחרון שייך לטיפוס סירי הבישול עם הבסיס השטוח בגלל הדופן הזקופה. בשכם, למשל, דגם האדרה מוכר משברים בלבד; קול (Cole 1984:150–151, Pl. 26:c, d) שייכם לטיפוס סירי הבישול הפערוריים בעלי הבסיס המעוגל. בתחילת תקופת הב״ת 2 פחתה שכיחותם של סירי הבישול העשויים ביד, עם הדופן הזקופה והבסיס השטוח, והם נעשו נפוצים פחות מהסירים הפערוריים בעלי הבסיס המעוגל (Cole 1984:63). סירים אלה לא נמצאו בשכבות של תקופת הברונזה המאוחרת (Mullins 2002:222).

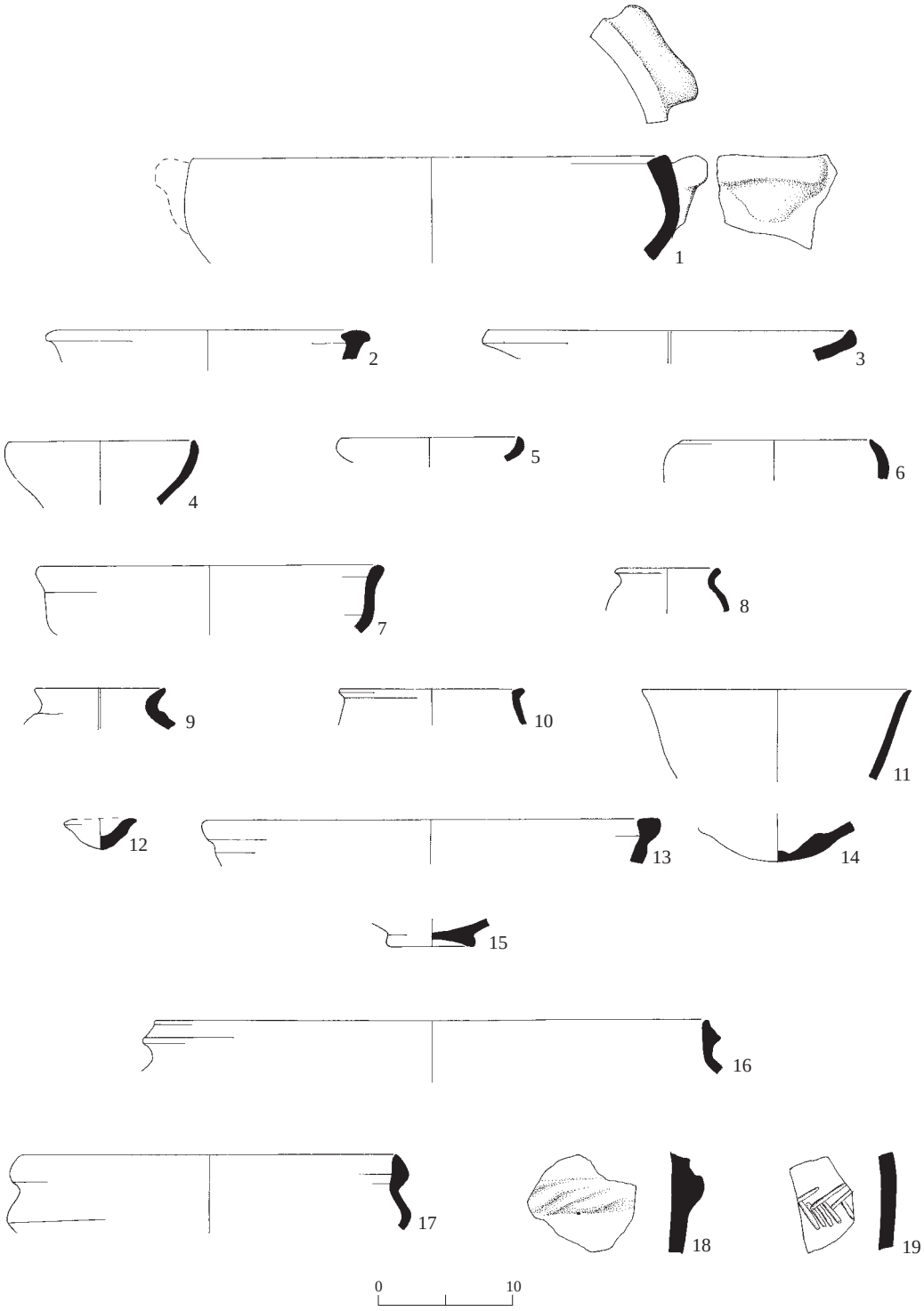

איור 4. כלי החרס.

איור 4

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
1	קערה	102	1008/1	טין ורוד; חסמים אפורים ולבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:86–87, Fig. 9:3–5
2	קערה	105	1007/3	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים	תל בטש: Panitz-Cohen and Mazar 2006:27–28, Fig. 1:Bl 45 בית שאן: Maeir 1997: Pl. 3:11–12, 15
3	קערה	115	1021/13	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:86, 97, Fig. 6.5:4, 5
4	קערה	110	1005/4	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, וחסמים כתומים ולבנים בינוניים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:86, 97, Fig. 6.5:6, 7
5	קערה	115	1021/4	טין ורוד, חסמים לבנים קטנים, רבים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:86, 97, Figs. 6.5:6, 7; 6.10:1
6	קערה	110	1016/1	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:88–89, Fig. 10:38
7	קערה	109	1019/1	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:88–89, Fig. 10:32–35 שילה: Buimovitz and Finkelstein 1993:86, 97, Fig. 6.5:11, 12
8	קערה	115	1021/11	טין חום־אפרפר; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:102–103, Fig. 20:26 אפרת: Gonen 2001:50–51, Fig. 31:2
9	קערה	109	1009/1	טין ורוד; חסמים לבנים וכתומים קטנים	אפרת: Gonen 2001:36–37, Fig. 23:1–3
10	קערה	113	1020/6	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:102–103, Fig. 20:17 מנחת: Edelstein 1998:4, Fig. 4.3:6, 9, 10
11	קערה	102	1008/2	טין ורוד; חסמים לבנים במגוון גדלים	שכם: Cole 1984:52–54, 126–127, Fig. 10; Pl. 14:d, e
12	קערה מניאטורית	105	1007/5	טין צלהב; חסמים לבנים; חיפוי לבן מבחוץ ומבפנים	גבעון: Pritchard 1963:116–117, Fig. 28:3 בית שאן: Mullins 2002: Pl. 49:8
13	קדרה	115	1021/9	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, מעטים	
14	נר	109	1015/1	טין ורוד, החלק הפנימי שחור; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:82–83, Fig. 7:12 בית שאן: Mullins 2002:274–276, Pl. 58:21–24
15	קערה/פך	113	1020/4	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	שכם: Cole 1984:140–141, Pl. 21:q–v

◂ **איור 4** (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
16	סיר בישול	104	1006/6	טין חום–אדמדם; חסמים לבנים ואפורים קטנים, רבים	מנחת: Edelstein 1998:43–44, Fig. 4.5:8–11 גבעון: Pritchard 1963:90–91, Fig. 11:52 שכם: Cole 1984:65–67, Fig. 17 בית שאן: Mullins 2002:223, No. 29, Pl. 52:2–15
17	סיר בישול	110	1016/3	טין חום–אדמדם; חסמים לבנים רבים מאוד במגוון גדלים	
18	סיר בישול	115	1021/1	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים ובינוניים, רבים, וחסמים אפורים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:89, 98, 102, Figs. 6.6:12; 6.8:17–20
19	סיר בישול	115	1021/8	טין ורוד; חסמים אפורים קטנים ובינוניים, רבים, וחסמים לבנים קטנים, מעטים	שכם: Cole 1984:150–151, Pl. 26:c, d

קנקנים (איורים 5, 6).— רוב הממצא שנתגלה בחפירה הוא כאמור קנקנים. קול (Cole 1984:73–78, 162–187, Pls. 32–44) חילק את הקנקנים שנמצאו בשכם למספר רב של טיפוסים על פי גודלם ושפתם. בונימוביץ ופינקלשטיין (Bunimovitz and Finkelstein 1993:90–91, Table 6.5) חילקו אף הם את הקנקנים שנתגלו בשילה למספר טיפוסים: קנקנים קטנים או פכים; קנקנים בעלי שפה מעובה, מרובעת; קנקנים בעלי רכס מתחת לשפה; וקנקנים אחרים. הקנקנים בעלי הרכס חולקו לטיפוסי משנה, ובהם קנקנים בעלי שפה משתפלת חוצה או שפה מחורצת. לדעתנו, יש לראות בקנקנים בעלי השפה המשתפלת (איור 5:3) טיפוס נפרד, אם כי נמצאו גם קנקנים עם רכס מתחת לשפה משתפלת (איור 6:22, 23). הקנקנים שנתגלו בח׳רבת עדאסה כוללים מגוון קטן של טיפוסים, המוכרים היטב באזור ההר בתקופת הב״ת 2.

קנקן (פך?) מס׳ 1 קטן, ולו צוואר קמור וידית צמודה לשפה. שבר אחד מסוגו נתגלה בחפירה. לקנקנים מס׳ 2–5 שפה פשוטה, משתפלת חוצה. קנקנים אלו מוכרים היטב באזור ההר המרכזי. בשכם הם אינם נפוצים בתקופת הב״ת 2; כל הדוגמות, למעט אחת, נמצאו בשכבה XX או במילויים מתחת לשכבה XIX. לדעת קול (Cole 1984:73–74), קנקן זה שייך לחלקה הקדום של תקופת הב״ת 2ב׳ והוא ממשיך את טיפוס הקנקן עם השפה המשתפלת, הפשוטה, או המעוצבת מעט, מתקופת הב״ת 2א׳. מנגד, בונימוביץ ופינקלשטיין (Bunimovitz and Finkelstein 1993:92) סבורים שהקנקן בעל השפה המשתפלת אופייני לסוף תקופת הברונזה התיכונה.

לקנקנים מס׳ 6–16 שפה עבה, מרובעת. הם מופיעים לאורך תקופת הב״ת 2–3 (Cole 1984:73–74, Pl. 32:a–f, k–n), ואולי רק במחצית הראשונה של תקופת הב״ת 2 (Bunimovitz and Finkelstein 1993:92). בח׳רבת עדאסה קנקנים אלה הם קבוצת הכלים השנייה בגודלה. לקנקנים מס׳ 17–20 שפה מחודדת כלפי חוץ ומעוצבת כלפי פנים. ראשיתם של הקנקנים בעלי השפה המעוצבת בתקופת הב״ת 2א׳, ואילו הקנקן עם השפה המחודדת נפוץ מאוד לאורך תקופת הב״ת 2ב׳; עם הזמן, מגוון השפיות המעוצבות קטן והועדפו צורות מורכבות יותר (Cole 1984:74–75, Pl. 33:k–p).

לקנקן מס׳ 21 שפה מחודדת חתוכה, וצוואר גבוה; לא נמצאה לו מקבילה. לקנקנים מס׳ 22–35 (איור 6) רכס מתחת לשפה; הם הקבוצה הגדולה ביותר שנתגלתה באתר. לקנקנים אלו טיפוסי משנה רבים: עיקרם מופיע במכלולי תקופת הב״ת 2–3 בשכם (Cole 1984: Pls. 32:g–n; 33–36), והם נמצאו גם בשילה (Bunimovitz and Finkelstein 1993:90–91, Figs. 6.9:8–16, 19; 6.11:8–13; 6.15:3–6; 6.16; 6.18) ובגבעון (Pritchard 1963:108–109, Fig. 23:86; 110–111, Fig. 24:90) הסמוכים לח׳רבת עדאסה. מס׳ 36 הוא שבר כתף קנקן מעוטר בתבליט חרות. ידית האוזן המוארכת (מס׳ 37) אופיינית לקנקנים בני התקופה.

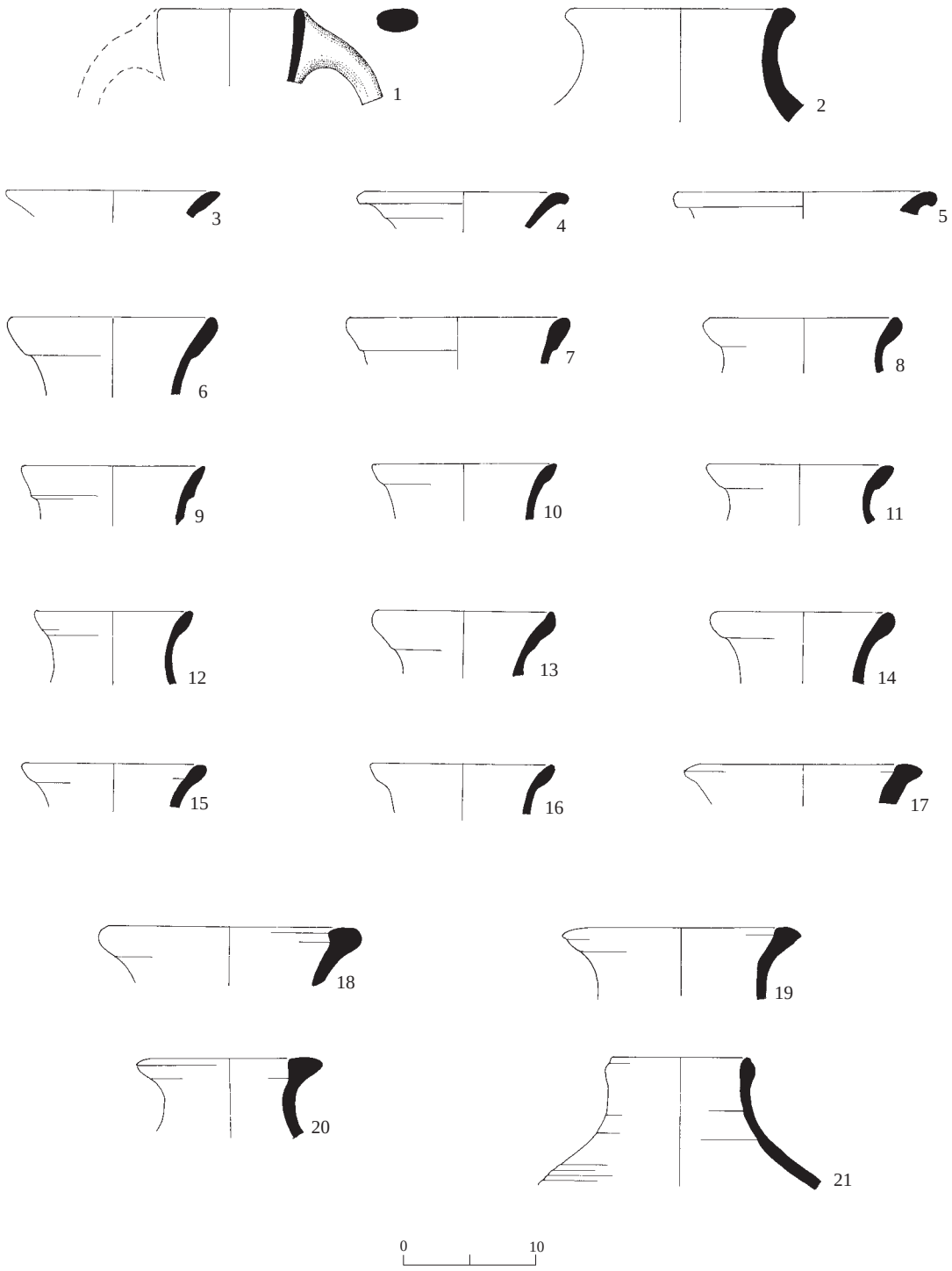

איור 5. קנקנים.

◀ איור 5

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
1	קנקן	105	1007/6	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים מעטים	שכם: Cole 1984:160–161, Pl. 31:d
2	קנקן	109	1019/5	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.7:5
3	קנקן	104	1006/9	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, וכתומים קטנים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 106, Figs. 6.11:3
4	קנקן	104	1006/1	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 106, Figs. 6.11:4
5	קנקן	110	1017/1	טין צלהב; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים בינוניים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.7:5
6	קנקן	113	1020/3	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:110–111, Fig. 24:88 שילה: Buimovitz and Finkelstein 1993:91, 103, Figs. 6.9:6
7	קנקן	115	1021/5	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.9:18
8	קנקן	108	1013/4	טין ורוד; חיפוי לבן מהחוץ; חסמים לבנים קטנים, רבים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.9:7
9	קנקן	108	1013/3	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 106, Figs. 6.11:6
10	קנקן	108	1013/5	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	גבעון: Pritchard 1963:98-99, Fig. 18:2 שילה: Buimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.9:3
11	קנקן	115	1021/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	
12	קנקן	115	1021/3	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים בינוניים, מעטים	גבעון: Pritchard 1963:116–117, Fig. 28:3
13	קנקן	113	1020/1	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים רבים, וכתומים גדולים, מעטים	
14	קנקן	115	1021/6	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים בינוניים, מעטים	
15	קנקן	105	1007/4	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	
16	קנקן	104	1006/3	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, וכתומים בינוניים, מעטים	
17	קנקן	104	1006/7	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, ואפורים וכתומים בינוניים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.7:17
18	קנקן	110	1005/6	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	

◂ **איור 5** (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
19	קנקן	110	1005/5	טין ורוד ; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים קטנים ובינוניים, מעטים	
20	קנקן	115	1021/7	טין ורוד ; חסמים לבנים קטנים, רבים, ולבנים גדולים, מעטים	
21	קנקן	109	1015/2	טין ורוד ; חסמים לבנים במגוון גדלים	

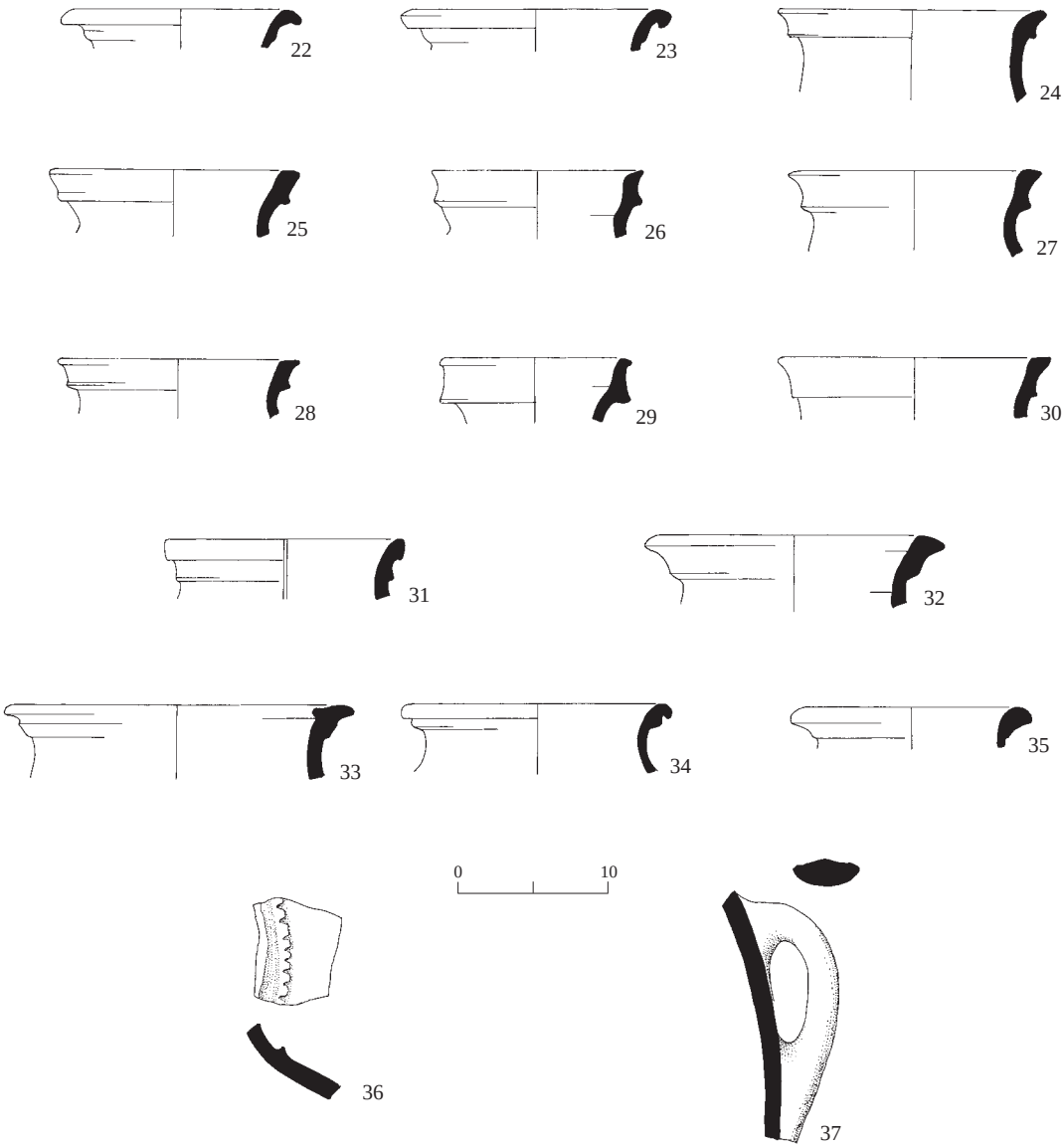

איור 6. קנקנים (המשך).

איור 6 (המשך)

מס׳	הכלי	לוקוס	מס׳ רשום	תיאור	הקבלות
22	קנקן	104	1006/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, וכתומים גדולים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 100, Figs. 6.9:14
23	קנקן	104	1006/4	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים קטנים, מעטים	
24	קנקן	115	1021/14	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ולבנים גדולים, מעטים	גבעון: Pritchard 1963:108–109, Fig. 23:86 שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 103, Fig. 6.9:8–13
25	קנקן	104	1006/8	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים וכתומים ואפורים בינוניים, מעטים	
26	קנקן	113	1020/5	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים	
27	קנקן	115	1021/12	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ולבנים גדולים, מעטים	
28	קנקן	115	1021/10	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים, רבים	
29	קנקן	104	1006/10	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, וכתומים גדולים, מעטים	
30	קנקן	108	1013/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים	
31	קנקן	109	1019/4	טין ורוד; חסמים לבנים ואפורים קטנים	גבעון: Pritchard 1963:110–111, Fig. 24:90 שכם: Cole 1984:164–165, Pl. 33:f
32	קנקן	110	1005/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ולבנים בינוניים, מעטים	שכם: Cole 1984:164–165, Pl. 33:c
33	קנקן	105	1007/5	טין צלהב; חסמים לבנים ואפורים קטנים ובינוניים, רבים	שכם: Cole 1984:170–171, Pl. 36:f
34	קנקן	109	1019/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ולבנים גדולים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 112, Fig. 6.15:5
35	קנקן	105	1007/2	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים, ואפורים קטנים, מעטים	שילה: Bunimovitz and Finkelstein 1993:91, 113, Fig. 6.16:5
36	קנקן	109	1019/3	טין ורוד; חסמים לבנים קטנים, רבים; עיטור בתבליט	שכם: Cole 1984:174–175, Pl. 38:d
37	קנקן	108	1013/1	טין ורוד; חסמים לבנים במגוון גדלים, רבים מאוד, ואפורים קטנים ובינוניים, מעטים	שכם: Cole 1984:174–175, Pl. 38:a

חפצי הברונזה

גרזן (איור 7).— הגרזן שטוח, מתרחב בהדרגה ושוליו ישרים. יש לו חורפה פשוטה, כמעט ישרה, אך מתעגלת בשוליה; החורפה דו־שיפועית בחתכה, והיא עבה ומחודדת. גרזן זה מקביל לטיפוס IIb של מירון (תשמ״ה:45–46). גרזן דומה בצורתו ובמידותיו נמצא בקברים בעין סמיה בהקשר לא ברור; מרבית הממצאים מקברים אלו תוארכו לתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת. מקבילות נוספות נמצאו בשכם במכלול מתקופת הברונזה התיכונה. גרזן זהה בצורתו, אך לא במידותיו ובפרופורציות שבין האורך לרוחב, נתגלה בשילה ותוארך שם לתקופת הב״ת 3. כל המקבילות, מקורן בהר המרכזי.

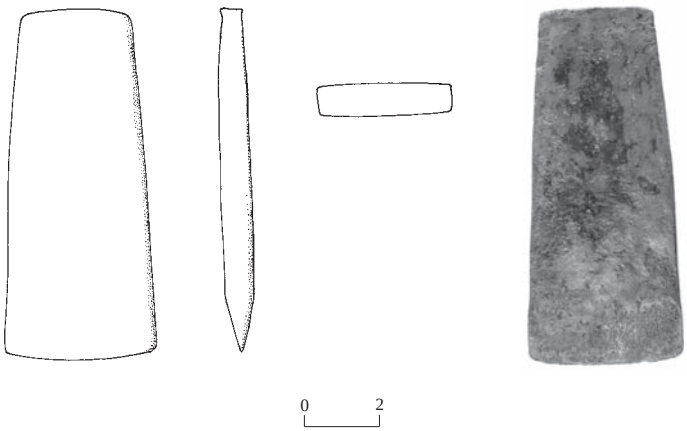

איור 7. גרזן ברונזה.

החפץ	לוקוס	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
גרזן	100 (פני שטח)	1001	ברונזה. אורך 9.1 ס״מ, רוחב 3.9 ס״מ בחורפה, 2.9 ס״מ בחלק האחורי, עובי מרבי 0.75 ס״מ	עין סמיה: מירון תשמ״ה:37, מס׳ 148, לוח IV:10 שכם: מירון תשמ״ה:28, מס׳ 95, 96, לוח IV:7, 8 שילה: Brandl 1993:239–241, Figs. 9.10:2; 9.11:2

הגרזן מח׳רבת עדאסה נמצא על פני השטח. על סמך המקבילות שצוינו לעיל והעובדה שכל הממצא הקרמי שנתגלה באתר הוא מתקופת הב״ת 2, אפשר לתארכו במידה רבה של ודאות לתקופה זו.

סיכום

מקובל על הכל ששם האתר, ח׳רבת עדאסה, משמר את השם העברי ״חדשה״ — שמו של יישוב בשפלה הדרומית שבנחלת יהודה (יהושע ט״ו:37 [בתרגום השבעים: Αδασα]; ייבין וקלאי־קליינמן תשכ״ה). גם במשנה נזכרת ״חדשה שביהודה״ (עירובין פ״ה מ״ו), אך אין ודאות לגבי מיקומה (קליין תרצ״ט:63). יוסף בן מתתיהו מציין שהאתר מרוחק 30 סטדיות (5.7 ק״מ) מבית חורון (**קדמוניות היהודים** י״ב, 408). אבסביוס מזכיר באונומסטיקון שלו יישוב בשם זה שהיה קיים בימיו ליד גופנא, אך הוא מתייחס ליישוב אחר הנושא אותו שם. יישוב בשם חדשה נזכר גם בספרי מקבים, שם חנה יהודה המקבי ולמרגלותיו התנהל הקרב שבו הובס ניקנור ונפל (מקבים א, ז: 40–45; מקבים ב, יד: 17; טו: 19–28).

באזור ההר שמצפון לירושלים מצויות שלוש חורבות בשם עדאסה (ר׳ איור 1): (1) החורבה שחפירתה מדווחת כאן (Kh. ‘Addasa); נ״צ 220/639); (2) חורבה, ששמה כשם החורבה הנדונה כאן (Kh. ‘Addasa; נ״צ 223/637), נמצאת בדרך לחזמא, מצפון־מזרח לתל אל־פול (גבעת שאול), ושם נתגלו שלוש שכבות מהתקופות ההלניסטית והרומית, האומיית והממלוכית (חלאילה ואבישר תשס״ח); (3) ח׳רבת אל־עדאסה (Kh. el-‘Addase; נ״צ 215/639), השוכנת בהצטלבות הכביש ביתוניה–בידו עם הדרך מגבעון לכיוון א־ראם, סמוך למוצא מעלה בית חורון (Wibbing 1962:164–165). על סמך תיאורו של יוסף בן מתתיהו, יש לקבל את זיהוי ״חדשה״ עם ח׳רבת אל־עדאסה, שהיא כנראה גם ״חדשה שביהודה״ הנזכרת במסכת עירובין (בר־כוכבא תשמ״א:269–270; טפר ושחר תשמ״ח:13–14). את האתר שבו נערך הקרב המתואר בספרי מקבים זיהו חוקרים אחדים בכל אחת משלוש החורבות (לסיכום, ר׳ Tsafrir, Di Segni and Green 1994:57).

בחפירה בח׳רבת עדאסה נתגלו ממצאים שלא היו ידועים מהסקרים ומהמחקרים הקודמים שנערכו שם. עד כה היה ידוע על קיומם של שרידים מהתקופות ההלניסטית, ההרודיאנית, הרומית, הביזנטית והאסלאמית הקדומה. בחפירה המתוארת כאן, שהיא גם החפירה הראשונה במקום, נתגלה אתר מתקופת הב״ת 2 המתוסף לאתרים בסביבה

שבהם התגלו שרידים מתקופה זו. בדרום מפת רמאללה, בדרום מפת אל־בירה ובצפון מפת עין כרם נרשמו 41 אתרים מתקופה זו — יישובים ובתי קברות. שלושה־עשר מהיישובים העיקריים שוכנים בגב ההר, וכולם, פרט אולי לגבעון, היו יישובים קטנים, פרוזים (פלדשטיין ואחרים תשנ״ג:137). ריכוז צפוף למדי של אתרים מקיף את גבעון ואת תל א־נצבה (מגן ופינקלשטיין תשנ״ג:446–447, מפה 4: אתרים 157, 158, 162, 170, 172, 177, 191, 197, 290, 299, 301, 304, 308, 310, 318; ר׳ איור 1). אליהם יש להוסיף גם את תל א־נצבה עצמו, שאף שלא נתגלה בו יישוב מתקופת הב״ת 2 (McCown 1947:180), הרי שבקבר מס׳ 69 בבית הקברות הצפוני־המזרחי שלו נתגלו כלים מתקופות הברונזה הקדומה והב״ת 2 (McCown 1947:25, Pl. 28:1–9), ובהם גם שבר פכית תל אל־יהודייה (McCown 1947:75).

בתל אל־פול, כ־3 ק״מ מדרום־מזרח לח׳רבת עדאסה, נמצאו לראשונה שרידים מתקופת הברונזה התיכונה במהלך חפירתו של אולברייט בשנת 1933 (לא פורסמו; Sinclair 1960:11). לדעתו, ראשית ההתיישבות באתר הייתה בתקופה זו, אך היא לא הייתה משמעותית (Sinclair 1960:26, n. 68). לאפ (Lapp 1965:8) מצא חרסים מעטים מראשית תקופת הב״ת 2 סביב מחשוף סלע צור בפינה הצפונית־המערבית של הגבעה. בחפירה שערכו גיבסון, גרינהוט ופרנוס במדרון המזרחי של התל (הרשאה מס׳ A-2506; ר׳ איור 1) נתגלה יישוב מתקופת הב״ת 2, שכלל כמה מבנים ונמצאו בו כלי חרס וטביעת חותם גאומטרית (Gibson*1996:15; קלונר תשס״ב:35). במערת קבורה מס׳ 9, החצובה בסלע באוכף שבין תל אל־פול לראס עמר, נמצאו שברי כלי חרס מתקופת הב״ת 2ב׳ (גיבסון תשמ״ט:80). באתר נחל זימרה, קילומטר ממזרח לתל אל־פול, נחשפו מבנה גדול, חלקי מבנים נוספים ואולי אף קיר תוחם מתקופת הב״ת 2 (מייטליס תשנ״ח:17–30).

נשאלת השאלה, האם האתר בח׳רבת עדאסה שייך לעורף החקלאי של ירושלים בתקופת הב״ת 2 והוא מטיפוס הכפרים הגדולים האופייניים לאזור ההר המרכזי, דוגמת נחל רפאים, מנחת, נחל זימרה ועלונה (פאוסט תשס״ז), או שהוא שייך ליישובים הפרוזים, הקטנים, הסמוכים לגבעון, שנתגלו בסקר בנימין. בתקופת הב״ת 2 היה בגבעון יישוב קבע בראש הגבעה (גודלו אינו ידוע) שתושביו המשיכו להשתמש בקברי הפיר מתקופת הברונזה הביניימית (פריטצ׳רד 1992:265). לדעת פינקלשטיין (1986:56, הערה 6), החומה הגדולה, שפריטצ׳רד (Pritchard 1962:101–104) כינה אותה ״החומה המאוחרת״ ותיארכה למאה הי׳ לפסה״נ, אפשר שהיא מתקופת הברונזה התיכונה; זאת על סמך דמיונה לחומות אחרות בנות התקופה באזור ההר המרכזי. בהסתמך על הנחה זו, אין לשלול את האפשרות שהאתר בח׳רבת עדאסה השתייך למערכת ענפה של יישובים שהקיפו את גבעון בתקופת הב״ת 2, שבה גבעון היא היישוב המרכזי וסביבו מקובצים יישובים קטנים, פרוזים — רובם כנראה חוות חקלאיות. האתר בח׳רבת עדאסה הוא אחד מהם. חיזוק להנחה זו יתקבל רק לאחר שיבוצעו עוד חפירות באתר.

האתר בח׳רבת עדאסה הוא עדות נוספת לכך שההתיישבות בחבל בנימין בפרק הזמן הנדון החלה בשלב מאוחר של תקופת הברונזה התיכונה, במאה הי״ח לפסה״נ או, לכל המוקדם, בשלהי המאה הי״ט (פינקלשטיין תשנ״ג:24). זו גם התמונה העולה מן האתרים המרכזיים שנחפרו בהר, כגון תל אל־פרעה (צפון) (de Vaux and Stève 1947:426–433), שכם (Campbell 2002:27–167), שילה (Finkelstein 1993:372–377), בית אל (Kelso 1968:46) וירושלים (שילה תשמ״ד:י, כ; איזנברג ודה גרוט תשס״ב). בתקופה זו גם נבנו בירושלים חומת העיר (שילה תשמ״ד:י, כ; איזנברג ודה גרוט תשס״ב; Steiner 2001:20–23; Boas-Vedder 2001) והביצורים שהגנו על המעיין (רייך ושוקרון תשס״ב:79–82; להצעת שחזור היקפה של העיר בתקופה זו, ר׳ מזר תשס״ז). גם בחברון התמונה דומה (עופר תש״ן; תשנ״ג:2; מייטליס תשנ״ח:72–74). מהחפירות בכפרי אזור ההר עולה שאף הם נוסדו בשלבים מאוחרים למדי בתקופת הברונזה התיכונה (פאוסט תשס״ז:14–15).

אף שהחפירה בח׳רבת עדאסה נערכה בשטח קטן, ובמהלכה נחשפו שרידים מוגבלים בהיקפם, אפשר להסיק שראשית ההתיישבות באתר הייתה בתקופת הב״ת 2, עובדה שלא הייתה ידועה עד כה. יש בחפירה אף כדי לתרום מידע נוסף על תפרוסת היישובים בתקופת הברונזה התיכונה באזור ההר המרכזי, בסביבות ירושלים.

הערה

[1] החפירה (הרשאה מס׳ A-4758), מטעם רשות העתיקות, נערכה בחודש מרס 2006 בניהולו של זובייר עדוי ובמימון ב׳ מוחתסב. סייעו צבי גרינהוט (הנחייה וייעוץ), בילאל טורי (סיוע בשטח), טניה קורנפלד (מדידות), צילה שגיב (צילום), נטליה זאק (שרטוט תוכניות) ואירנה לידסקי־רזניקוב (ציור הממצא).

הפניות

אבסביוס. **ספר האונומסטיקון לאבסביוס** (תרגום ע״ צ מלמד). ירושלים תשכ״ו.

איזנברג ע׳ ודה גרוט א׳ תשס״ב. ירושלים וסביבותיה בתקופת הברונזה התיכונה. בתוך א׳ פאוסט וא׳ ברוך, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים: דברי הכנס השביעי**. רמת גן. עמ׳ 7–12.

אפשטיין ק׳ תשל״ד. קברים מתקופת הברונזה התיכונה בכפר סולד ובגנוסר. **עתיקות** ז:13–39.

בר־כוכבא ב׳ תשמ״א. **מלחמות החשמונאים — ימי יהודה המקבי**. ירושלים.

גיבסון ש׳ תשמ״ט. ראס עמר. **חדשות ארכיאולוגיות** צט: 79–80.

גרן ו׳ תשמ״ג. **תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ־ישראל** ג: **יהודה**. (תרגום מצרפתית לפי מהדורת פריס 1868, ח׳ בן־עמרם). ירושלים.

זינגר־אביץ ל׳ ולוי י׳ תשנ״ג. קבר מתקופת הברונזה התיכונה ב׳, שלב א בשעלבים. **עתיקות** 22:*9–*14.

חלאילה ח׳ ואבישר מ׳ תשס״ח. ח׳רבת עדאסה: חווה חקלאית בצפון ירושלים. **עתיקות** 58:91–122.

טפר י׳ ושחר י׳ תשמ״ח. הערות היסטוריות–גיאוגרפיות לקרב חדשה לאור איתורו של ״מעלה חדשה״. בתוך י׳ טפר וי׳ שחר, עורכים. **מעלות קדומים לירושלים: אסופת מחקרים**. יגור–גבת. עמ׳ 6–23.

יוסף בן־מתתיהו. **קדמוניות היהודים** א (תרגום א׳ שליט). ירושלים תש״ד.

ייבין ש׳ וקלאי־קליינמן ז׳ תשכ״ה. חדשה. בתוך נ״ה טור־סיני, ש׳ ייבין וב׳ מזר, עורכים. **אנציקלופדיה מקראית** ג. ירושלים. עמ׳ 41–42.

מגן י׳ ופינקלשטיין י׳, עורכים. תשנ״ג. **סקר ארכיאולוגי בארץ בנימין**. ירושלים.

מזר א׳ תשס״ז. ביצורי ירושלים באלף השני לפנה״ס לאור החפירות החדשות בעיר דוד. בתוך א׳ ברוך וא׳ פאוסט, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים: הקובץ השנים־עשר**. רמת גן. עמ׳ 21–28.

מייטליס י׳ תשנ״ח. **הרי יהודה בתקופת הברונזה התיכונה**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

מירון א׳ תשמ״ה. **הגרזן והכילף בארץ־ישראל מראשית העידן המטלורגי ועד הופעת הברזל**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

עופר א׳ תש״ן. חפירות חברון המקראית. **קדמוניות** 87:88–88–93.

עופר א׳ תשנ״ג. **הר־יהודה בתקופת המקרא**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

פאוסט א׳ תשס״ז. ההתיישבות הכפרית באיזור ירושלים בתקופת הברונזה התיכונה: בחינה השוואתית. בתוך א׳ ברוך וא׳ פאוסט, עורכים. **חידושים בחקר ירושלים: הקובץ השנים־עשר**. רמת גן. עמ׳ 7–19.

פינקלשטיין י׳ 1986. **הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים**. תל אביב.

פינקלשטיין י׳ תשנ״ג. הסקר בצפון: מפות בית סירא, רמאלה ואל־בירה. בתוך י׳ מגן וי׳ פינקלשטיין, עורכים. **סקר ארכיאולוגי בארץ בנימין**. ירושלים. עמ׳ 15–95.

פלדשטיין א׳, קדרון ג׳, חנין נ׳, קמייסקי י׳ ועיטם ד׳ תשנ״ג. הסקר בדרום: מפות רמאלה ואל־בירה ובצפון: מפת עין־כרם. בתוך י׳ מגן וי׳ פינקלשטיין, עורכים. **סקר ארכיאולוגי בארץ בנימין**. ירושלים. עמ׳ 133–264.

פריטצ׳רד ג״ב 1992. גבעון. בתוך א׳ שטרן וא׳ לוינזון־גלבוע, עורכים. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 1. ירושלים. עמ׳ 262–265.

קלאי ז׳ תשל״ב. הסקר בארץ בנימין והר אפרים. בתוך מ׳ כוכבי, עורך. **יהודה, שומרון וגולן: סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ״ח**. ירושלים. עמ׳ 153–193.

קלונר ע׳ תשס״ב. **סקר ירושלים: האזור הצפוני־מזרחי** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

קליין ש׳ תרצ״ט. **ארץ יהודה: מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד**. ירושלים.

רייך ר׳ ושוקרון א׳ תשס״ב. חפירות חדשות במדרון המזרחי של עיר דוד. **קדמוניות** 122:78–87.

רפפורט א׳ תשס״ד. **ספר מקבים א: מבוא, תרגום ופירוש**. ירושלים.

שוורץ ד׳ תשס״ה. **ספר מקבים ב: מבוא, תרגום ופירוש**. ירושלים.

שילה י׳ תשמ״ד. **חפירות עיר דוד א׳, 1978–1982. דו״ח ביניים לחמש עונות חפירה** (קדם 19). ירושלים.

Brandl B. 1993. Clay, Bone, Metal and Stone Objects. In I. Finkelstein, S. Bunimovitz and Z. Lederman. *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site* (Monograph Series of the Institute of Archaeology 10). Tel Aviv. Pp. 223–262.

Boas-Vedder I.D. 2001. Jerusalem: The Wall from the MB II Period. In M.L. Steiner. *Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961–1967* III: *The Settlement in the Bronze and Iron Ages* (Copenhagen International Series 9). London–New York. Pp. 137–153.

Bunimovitz S. and Finkelstein I. 1993. Pottery. In I. Finkelstein, S. Bunimovitz and Z. Lederman. *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site* (Monograph Series of the Institute of Archaeology 10). Tel Aviv. Pp. 81–196.

Campbell E.F. 2002. *Shechem* III: T*he Stratigraphy and Architecture of Shechem/Tell Balâtah* I; *Text* (ASOR Archaeological Reports 6). Boston.

Cole D.P. 1984. *Shechem* I: *The Middle Bronze IIB Pottery*. Winona Lake.

Conder C.R. and Kitchener H.H. 1883. *The Survey of Western Palestine, Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography and Archaeology* III: *Judaea*. London.

Edelstein G. 1998. The Pottery Assemblage. In G. Edelstein, I. Milevski and S. Aurnat eds. *Villages, Terraces and Stone Mounds: Excavations at Manaḥat, Jerusalem, 1987–1989* (IAA Reports 3). Jerusalem. Pp. 37–60.

Finkelstein I. 1993. The History and Archaeology of Shiloh from the Middle Bronze Age II to Iron Age II. In I. Finkelstein, S. Bunimovitz and Z. Lederman. *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site* (Monograph Series of the Institute of Archaeology 10). Tel Aviv. Pp. 371–393.

Gibson S. 1996. Tel el-Ful and the Results of the Northeastern Jerusalem Survey. In A. Faust ed. *New Studies on Jerusalem* 2:9*–23*.

Gonen R. 2001. *Excavations at Efrata: A Burial Ground from the Intermediate and Middle Bronze Ages* (IAA Reports 12). Jerusalem.

Kelso J.L. 1968. *The Excavation of Bethel (1934–1960)* (AASOR 39). Cambridge, Mass.

Lapp P.W. 1965. Tell el-Ful. *BA* 28:2–10.

Loud G. 1948. *Meggido* II: *Seasons of 1935–1939* (OIP 62). Chicago.

Maeir A. 1997. *The Material Culture of the Central Jordan Valley During the Middle Bronze II Period: Pottery and Settlement Pattern.* Ph.D. diss. The Hebrew University. Jerusalem.

McCown C.C. 1947. *Tell en-Nasbeh* I: *Archaeological and Historical Results*. Berkeley–New Haven.

Mullins B. 2002. *Beth-Shean During the Eighteenth Dynasty: From Canaanite Settlement to Egyptian Garrison.* Ph.D. diss. The Hebrew University. Jerusalem.

Panitz-Cohen N. and Mazar A. 2006. *Timnah (Tel Batash)* III: *The Finds from the Second Millennium BCE* (Qedem 45). Jerusalem.

Pritchard J.B. 1962. *Gibeon, Where the Sun Stood Still: The Discovery of a Biblical City.* Princeton.

Pritchard J.B. 1963. *The Bronze Age Cemetery at Gibeon.* Philadelphia.

Sinclair L.A. 1960. An Archaeological Study of Gibeah (Tell el-Full). *AASOR* 34–35:1–52.

Steiner M.L. 2001. *Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961–1967* III: *The Settlement in the Bronze and Iron Ages* (Copenhagen International Series 9). London–New York.

Tufnell O., Baden-Powell D.F.W., Bate D.M.A., Černỳ J., Diringer D., Giles M., Helbaek H., Isserlin B.S.J., Murray M.A., Parker B., Porada E., Thompson F.C., Todd E. and Waechter J. 1958. *Lachish (Tell ed-Duweir)* IV: *The Bronze Age*. London–New York–Toronto.

Tsafrir Y., Di Segni L. and Green J. 1994. *Tabula Imperii Romani. Iudaea. Palaestina. Eretz Israel in the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods. Maps and Gazetteer.* Jerusalem.

de Vaux R. and Stève A.-M. 1947. La Première Campagne de Fouilles a Tell el-Far‘ah, Prés Naplouse. *RB* 54:394–433.

Wibbing S. 1962. Zur Topographie Einzelner Schlachten des Judas Makkabäus. *ZDPV* 78: 159–170.

MIDDLE BRONZE AGE II REMAINS AT KHIRBAT 'ADDASA

ZVI GREENHUT AND ZUBAIR 'ADAWI

(PP. 1*–16*)

Khirbat 'Addasa is located c. 8 km north of the Old City of Jerusalem and c. 2 km east of Bir Naballa, near the ancient road to Bet Ḥoron (map ref. NIG 220/639, OIG 170/139; Fig. 1). The ruin was previously surveyed by the Palestine Exploration Fund (1882), in the Emergency Survey of the hill country of Benjamin and Mount Ephraim (1968) and by the Jerusalem Survey team in the 1980s. The remains of buildings, winepresses, cisterns and caves were documented on the hilltop, as well as the remains of a quarry, a cemetery and farming terraces along the southern slope of the hill.

A salvage excavation was undertaken after archaeological remains were damaged on the hill's southern slope, c. 400 m southeast of its summit (map ref. NIG 220650/638945, OIG 170650/138945). Fragmentary architectural remains, dating to MB II (Plan 1; Fig. 2) were uncovered on two bedrock terraces. Beneath these remains, rock-hewn cupmarks (Fig. 3) were exposed on the upper terrace. It is assumed that the cup marks belong to a settlement phase also dating to MB II; however, one cannot negate the possibility that the cupmarks are earlier.

The pottery assemblage includes bowls, kraters, a lamp, cooking pots and mostly jar types that are well-known in the hill country in the Middle Bronze Age (Figs. 4–6). This assemblage is characteristic of rural habitation in the central mountain region and lacks imported vessels or fine ware, such as jugs and juglets that are usually present in funerary assemblages. In addition, a flat bronze axe with a plain blade was discovered on surface level (Fig. 7).

Prior to the current excavation, Khirbat 'Addasa was only known from surveys. There is a consensus that the name of the site is derived from the Hebrew name 'Ḥadasha', which was a settlement in the Tribe of Judah (Joshua 15:37; Αδασα in the Septuagint). It should be noted that there are two other ruins by this name in the hill country north of Jerusalem (Fig. 1), one by the same name (map ref. NIG 223/637), and the other named Kh. el-'Addase (map ref. NIG 215/639).

The excavations at Khirbat 'Addasa yielded artifacts not known from the surveys and studies previously carried out at the site. The remains that were discovered there prior to the current excavation date to the Hellenistic, Herodian, Roman, Byzantine and Early Islamic periods. In the excavation described here, which is also the first excavation at the site, an MB II settlement was revealed. The site joins contemporary sites to its north and west. All of them, with the possible exception of Gibeon, were small open settlements. Noteworthy are also three sites from this period that were found southeast of Khirbat 'Addasa, the most important of which is Tell el-Ful (Giv'at Sha'ul).

The question arises whether the site at Khirbat 'Addasa was part of Jerusalem's agricultural hinterland during MB II, and whether it is the kind of large village that is characteristic of the central hill country in the vicinity of Jerusalem (e.g., Naḥal Refa'im, Manaḥat, Naḥal Zimri and 'Alona), or belongs to the group of small open settlements in the vicinity of Gibeon that were discovered in the Survey of Benjamin. This can only be answered after more excavations are undertaken at the site.

The site at Khirbat 'Addasa is further evidence that the major settlement during the Middle Bronze Age in the hill country of Benjamin began in the eighteenth century BCE or, at the earliest, in the end of the ninteenth century BCE. The same picture arises from the

major sites in the hill country where excavations were conducted, such as Tell el-Farah (N), Shechem, Shiloh, Bet El and Jerusalem, as well as from excavated villages in the hill country, showning that they too were founded in a relatively late phase of the Middle Bronze Age.

Although the excavation at Khirbat 'Addasa was restricted to a very small area and the extent of the finds was very limited, we can conclude that the site was first inhabited in MB II, a fact that was presently unknown. It also adds to our knowledge of settlement distribution in the Middle Bronze Age in the central hill country in the vicinity of Jerusalem.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map (Numbers refer to sites in the Survey of Benjamin).
Fig. 2. The fallen bedrock mass with a pavement on it.
Plan 1. Plan and section.
Plan 2. Plan and section.
Fig. 3. Three rock-hewn cupmarks below the pavement.
Fig. 4. Pottery.
Fig. 5. Jars.
Fig. 6. Jars (cont.).
Fig. 7. Bronze axe.